

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

מתוך

כרך לט, תשמ"ח

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

ל ש ו נ נ ו ל ע ם

קונטרסים עממיים לענייני לשון

בעריכת ע' איתן ומ' מדין

מחזור לט, קונטרס א—ב (שפא—שפב) תשרי—מרחשוון ה'תשמ"ח

עוֹד הַיּוֹת וְחַיּוֹת בַּלְשׁוֹן

מאת

ראובן סיוון

הוצאת המזכירות המדעית של האקדמיה ללשון העברית
ירושלים

בהתקנת כתב־היד לדפוס סייעה
רחל ווייס

©
כל הזכויות שמורות

סָדֵר ועריכה במחשב:
טל בן־יהודה, האקדמיה ללשון העברית
דפוס גרף־חן, ירושלים
ה'תשמ"ט

תוכן העניינים

ה	הקדמה
	א. מבטא ודקדוק הלשון
ו	במה ובימה
ז	מיד, מידית
ח	פסוק כצורתו
ט	קוצו של יו"ד
	ב. חידושי לשון
יא	המשקפיים
יד	השעון
	ג. אירועים בחיי הלשון
יז	אוזני המן ותחיית הדיבור
יח	בארץ הצבי
יט	תהפוכות תווית היידוע לאבזריה
לה	תש"ך

ד. ענייני מקרא

לח	בָּרַךְ, פָּרַע
לח	כבד וקל
מ	כי האדם עץ השדה
מא	לקחים לשוניים ממגילת אסתר
מב	מלאך, מלאכות
מד	צֹרֶפֶת, לא צורפת
מה	קול וקהל
מה	שבועה וזיקתה ל-7
מו	שופט ושפטים

לזכר הוריי

קדיש-יהודה ואסתר סילמן נ"ע

מחלוצי העלייה השנייה

הקדמה

מחזיק אני טובה לעצמי על שזכיתי לפרסם, בבמה נכבדה זו של 'לשוננו לעם', חומר מגוון של מאמרים ורשימות על חיי לשוננו בעידן עדנתה ובמקום חיותה. בחומר כלולות ט"ז חוברות מיוחדות – וסימני: טורי זהב – שבהן ניסיתי לסקור, בשתי או בערב, התפתחויות בלשוננו בשני היובלות האחרונים (רשימת החוברות בסוף הקונטרס הזה, הבכורה כבכורתה והצעירה כצעירתה).

החומר בחוברת כפולה זו ערוך – כבאחת מקודמותיה, הניות בלשון – בארבעה פרקים: מבטא ודקדוק הלשון, חידושי לשון, אירועים בחיי הלשון, ענייני מקרא. הרשימות בכל פרק ערוכות לפי סדר הא"ב של כותרותיהן.

הרבה למדתי מרבותיי, שעשיתי לי, מחבריי, שקנתי לי, ומתלמידים ותלמידות שהעמדתי. חן-חן גם לעורכיי וידידיי, פרופ' עלי איתן – ברכותיי בהגיעו לגבורות – ומר מאיר מדן.

ירושלים עיר הקודש, ערב ראש השנה תשמ"ט לפ"ק

א. מבטא ודקדוק הלשון

במה ובימה

בשנות השלושים, לפני יובל שנים ויותר, הייתה הארץ, או לפחות קרית לשון וקרית ספר שבה, כמרקחה, והכול בעניין במה או בימה. חצי העם היו אחרי ח"נ ביאליק ונ"ה טור-סיני, שדרשו לכנות בימה, ולא במה, את בימת התאטרון, והחצי לא מצאו פסול בכינוי בימת התאטרון גם בשם התנ"כי במה. מו"ר נ"ה טור-סיני ז"ל, שייסד את הקתדרה ללשון על שם ביאליק והיה מנשיא האקדמיה ללשון, הטיף באוזנינו, תלמידיו ותלמידותיו על הר הצופים, בימים היפים והסוערים ההם, להניח את המלה במה לשימושה העיקרי בתנ"ך, לעבודה זרה, ולהשתמש במלה היוונית בימה, הרגילה בלשון חכמים, לעניין תאטרון. מאז ועד עתה נגזרו חידושי לשון, שמות ופעלים, משתי המלים האלה וכולם בתחום התאטרון, או התחומים הדומים לו, ובכל אופן לא לצורך עבודה זרה: בַּמָּאִי, בַּמָּאוֹת, בִּימּוֹי, בִּימָאִי, בִּימָתִי, בִּיּוֹם, בִּיַּיִם, בּוֹיִם, מְבוּיִם. לא מכבר הועלתה שאלת במה או בימה – מה 'נכון' לתאטרון – לפני הוועדה לדקדוק ולשאלות לשון באקדמיה. חברי הוועדה, בהם צעירים, שעניין הדיונים בשאלה זו ידוע להם מן הספרות הבלשנית, ונתיקים, שהיו שותפים בפועל למחלוקת אז, דנו בדבר באווירה מיושבת ורגועה, וגם בקורטוב של הומור, והכריעו: במה ובימה – שתיהן כשרות לתחום התאטרון ואין לפסול לא את זו ולא את זו.

מִידִי, מִידִית

אחד החידושים המפתיעים של איתמר בן-אב"י, שכידוע לא תמיד חידש בדרכים הסלולות של התפתחות הלשון מאז ומעולם, היה שם התואר מִידִי, על פי תואר הפועל לזמן הנהוג בלשון חכמים, מִיד. את החידוש 'הנועז' הזה פרסם בן-אב"י, בין השאר, גם בחוברת מיוחדת שהוציא כדי לעשות פומבי לרעיונו על 'קנטוניזציה' של ארץ-ישראל: יהודה מִידית (או 'קנטונים' וערים-אחיות), תל אביב, תר"ץ. התואר מִידִי, הנחוץ, כנראה, לתיאור החיים ה'מזורזים' בארץ, התקבל על דעת דוברי העברית וכותביה והיה לנחלת הציבור.

והנה, בימים האלה ממש אנו רואים ושומעים מלה חדשה מבצבצת זעיר שם זעיר שם: המשרד נדרש לפעול מִידית לתיקון התקלה; אבקשך לסלק מִידית את האשפה; הצבא הגיב מִידית על ההתפרעות. כלומר, המלה 'מִידית' בהקשרים אלה אינה תואר השם בנקבה אלא תואר הפועל לזמן, והרי המלה הקצרה והנאה מִיד היא תואר הפועל המשמשנו באמונה יותר מאלפיים שנה. זהו חידוש ללא צורך ויש לקוות שכל שוחר לשון טובה ינער את חוצנו ממנו מִיד: המשרד נדרש לפעול מִיד לתיקון התקלה; אבקשך לסלק מיד את האשפה; הצבא הגיב מיד על ההתפרעות.

פסוק כצורתו

דובר העברית או כותבה, שהם שוחרי לשון, אוהבים (או צריכים לאהוב) להביא פסוק כצורתו. גם שומעיהם או קוראיהם חשים, מן הסתם, חדרוה זאת.

אבד עלין (או עליה) כלח (לא: הכלח. ר' איוב ל 2).
אחוז בזה וגם־מזה אל־תנח את־ידך (קוהלת ז 18).
באו (לא: הגיעו) מים עד נפש (תהלים סט 2).

רבותינו ז"ל לימדונו:

אין מסיחים (או מסיחין) בסעודה (לא: בשעת הסעודה).
אליה (לא אליה) וקוץ בה.
אם בארזים נפלה שלהבת מה יעשו (לא: יגידו) אוזבי קיר.
בור ששתית ממנו אל תזרוק בו אבן (ולא: אל תירק בו).
להקדים רפואה (לא: תרופה) למכה.
ישמעו (לא: תשמענה) אוזניך מה שפיך אומר.
נכסי צאן ברזל (ולא: וברזל).
כל המקיים (ולא: כל המציל) נפש אחת ...

במאמרו 'כל המקיים נפש אחת...', שנתפרסם ב'תרביץ' שנה מ', תשל"א, עמ' 268–284, דן הפרופ' אפרים א' אורבך בגלגולי הנוסח של מימרה זו, שמקורה במשנה סנהדרין ד, ו. יש ספרי מימרות עממיים שמשלימים "כל המקיים נפש אחת מישראל (מעלה עליו הכתוב) כאילו קיים עולם מלא". במשניות הנפוצות

של הוצאת חורב הנוסח הוא: "וכל המקיים נפש אחת מבני אדם מעלה עליו הכתוב..." כך גם במילונו הרחב של אבן-שושן וערך קום, קיים). הפרופ' אורבך מבהיר את דרך השתלשלות הנוסח בגלגוליו בכתבי יד ובדפוסים ומה שעשו בהם צנזורים בזמנים שונים ובתנאים שונים. "אין אפוא פלא", מעיר הפרופ' אורבך, "שאם מישהו התעורר להרים על נס את הרעיון האוניברסאלי שבמאמר, נמצא מערער שיצא כנגדו והצביע על הצד הלאומי-הפארטיקולארי שבו".

קוצו של יו"ד

במעמד נכבד ביותר בכנסת, בטקס הצהרת אמונים של נשיא מדינת ישראל, בכ"ב אייר תשמ"ח, ששודר גם על מרקע הטלוויזיה, שמענו מפי דוברים רמי מעלה את הביטוי 'הצהרת אמונים' משתבש להצהרת אימונים, כאילו הייתה הא' בחיריק. הכתיב המלא, 'חסר הניקוד', המתפשט והולך בעיתונות ובספרות, במוסדות חינוך והשכלה ובתכתובת המסחרית והפרטית, הביא הקלה רבה בקריאת דברים שבכתב. היו"דים והוי"וים, שמוסיפים בו, מסייעות להבהרת הכתוב ולהבחנה בין צורות דו-משמעיות או צורות צוררות, כפי שנהגו בעבר הלא רחוק לכנותן, הנהוגות ב'כתיב החסר'. כמובן, אף ה'כתיב המלא' שלנו לא הגיע לכלל חד-משמעיות. לכך לא ציפו מלכתחילה, והדברים ידועים.

אכן, יש שהיו"ד הזאת, שמוסיפים בכתיב המלא בצורות מסוימות, נגררת גם לצורות אחרות, דומות, אך לא שוות. אָמון, אָמונה ואָמונים אינם אימון ואימונים שמתאמנים תלמידים או שחקני כדור־רגל, או חיילים, ואין להוסיף יו"ד לכתיב (ולא את הדה לקרי) של אָמון, אָמונה ואָמונים.

ויש יו"ד שמוסיפים במתכוון בכתיב חסר הניקוד אחרי ה' (בסגול) בשמות פעולה 'מקוצרים' מבניין הפעיל, מגזרות מסוימות, כגון: הישג, היתר, היטל, היבט... ויו"ד זו, מזהירים אנו, היא רק סימן של משקל מסוים ואין לבטאה בקריאתנו או בדיבורנו, אלא מצוים אנו לבטא את הה' בסגול ודגש 'כפלך' אחריה ולהתעלם מן היו"ד: הַפְּכֵר, הַבְּטֵט, הַשְּׁשֵׁג... ואף על פי כן. ויש עוד יו"ד המשתרבת למקום לא לה, כגון במלה המחודשת שְׁקוּפִית (על משקל זְכוּכִית), שרבים הטועים וכותבים ומבטאים אותה שיקופית, או במלה העתיקה פְּקוּדִים הנהוגה הרבה בספר במדבר ('ספר הפְּקוּדִים') שרבים מבטאים אותה פיקודים, וביחיד פיקוד תחת פְּקוּד, וכן במלה העתיקה מְמַדִּים (מִי־שֵׁם מְמַדִּיה כי תדע? איוב לח 5), ומכאן ביחיד מְמַד שאף בה מטילים יו"ד ללא צורך. ועדיין לא הזכרנו מלים מחודשות כגון מְכָל, מְכָלִית, מְרַב (שם בתו של שאול המלך, וגם, בעברית המתחדשת: מאקסימום), מְרַבִּי (מאקסימאלי), ומלה ישנה מְרוֹץ, מְרוֹצִים שהצירי או השווא הנע שבהן אינם צריכים ליו"ד עזר כנגדם.

ב. חידושי לשון

המשקפיים

באחד מימי אייר תש"ח (48'), בעיצומם של קרבות מלחמת העצמאות בירושלים הנצורה, יצאתי, רכוב על אופניי (האוטובוסים שבתו אז מחוסר דלק), מאזור בית-הכרם אל מרכז העיר לתבוע נשק נוסף על שלושת הרובים, שבהם הגנה יחידתי על ה'קטע' שלי במערב העיר. בהגיעי למה שנקרא עכשיו 'כיכר החירות' ('הדוידקה') פתח הלגיון הערבי הירדני מעבר לשער מנדלבונים במטח פגזים על פינת יפו-הנביאים, ואני נפגעתי מרסיס פגז. הרסיס שיסף את רגלי השמאלית מתחת לברך ונאלצתי לצנוח עם אופניי, שותת דם ומתייסר, על המדרכה (של בניין 'כלל' עכשיו) ולשווע לעזרה.

בין זעקה לזעקה, בין דמדום חושים למשנהו, אגב הרהורי עבירה מן העולם, הופיעה לפני עיני רוחי דמותו של יצחק בן-דור, ראש מערכת 'דבר' בירושלים, שנפגע ונהרג מפגז ימים מספר אחר-כך. בן-דור ואנוכי שירתנו בצבא הבריטי ביחידות שונות (הוא בחיל ההנדסה ואני באורדנאנס [היושבים על הכלים]). כשהיינו נפגשים נהגנו לשוחח בענייני לשון (אתך אני סח רק בענייני לשון, היה נוהג לומר לי). יום לפני כן עצרני ברחוב, בין הפגזה להפגזה, ופתח בגנות המלה 'הפגזה' שחידשו חכמי ירושלים ובשבח חידושי הלשון של ברל כצנלסון, שבין השאר

חידש את המלה כותרת (העיתון). הוא העתיק אותה מכתורות הנחושת שעל עמודי האבן במקדש שבנה שלמה (מלכים א' פרק ז') לכתורות הדפוס בעמודי הנייר של 'דבר' (ואחריו בשאר העיתונים). עליך לכתוב על כך ב'דבר' – השביעני. בעודי מחכה לגואלי, נזכרתי אז רשימה של 'שתיים שלוש שורות' של שופמן על 'השניים', רשימה שהייתי נוהג לקרוא באוזני חבריי וחברותיי במסיבות 'ההגנה'. ברשימה זו קושר שופמן כתרים לאותם שניים אלמונים. בכל מקום ובכל זמן שאדם נפגע יכול הוא לסמוך על 'השניים' הגואלים, המגיחים מאיזו פינה, עם או בלי אלונקה, מושיטים לו את העזרה הראשונה ונושאים או מְסיעים אותו לבית החולים.

עודני מהרהר בשניים אלה והנה הם מגיחים מחצר ממול (אז היו עדיין חצרות בצד ההוא של רחוב יפו), אלונקה בידיהם, ועיניהם משוטטות על פני שדה הקטל. "עזוב את כל אלה שכבר מתו", אמר אחד מהם. "יש שם, על המדרכה, אחד עם משקפיים שעדיין חי. בוא ניגש אליו". אותה דקה גואלת החזקתי טובה לעצמי, שיש לי משקפיים ואני ניכר בהם, ואמנם נתברר לי מיד שזכותם של משקפיי היא שעמדה לי. השניים לקחוני מיד אל בית חולים סמוך 'של המיסיון' ברחוב הנביאים, ואחרי שורת ניתוחים וגיבוסים והשתלות (כך קוראים להם היום) עור ועצמות בבתי חולים צבאיים שונים ברחבי הארץ, יצאתי, צולע על ירכי, עם כך וכך אחוזי נכות.

עם חזרתי אל עיסוקיי הבלשניים והחינוכיים חידשתי את תחביבי – עיקוב אחר תולדותיהן של המלים החדשות. בראש ובראשונה, כמובן, משקפיים, זכרתי מימי לימודי על הר הצופים בימים היפים והמסעירים ההם, שמו"ר פרופ' י' קלוזנר (קרי: קלאוזנר) ביקר, במאמר שנתפרסם ב-1893, את המשכילים בני דורו המוסיפים לומר 'בתי עיניים', 'והרי מורה עברי אחד מהורודנא חידש לפני שלוש שנים את המלה היפה משקפיים'. חיפשתי היטב בכל העיתונים ('מכתבי העתים') של 1890, תר"ן, וראה, וראי, זה מצאתי:

ב'הצפירה', עיתון עברי יומי שיצא בווארשא בעריכת חיים זליג סלונимסקי ונחום סוקולוב, בגיליון מיום ז' אייר תר"ן, נתפרסם מאמרו של חיים ליב חזן מגרודנא: צעד לפנים להרחיב שפת עבר. בין השאר אומר חזן:

"את כלי הזכוכית אשר נשים על עינינו למען היטב ראות, אשר הרכיבו לשמו מלים שונות בדרכים שונות: כלי מחזה, כלי ראות, כלי ראי, בתי עיניים – עלה על לבי לקרוא משקפיים. הנה איש לא יכחש, כי טוב שם בן מלה אחת משם מרבה מלים. ... אך מדוע בחרתי בשורש שקף (ולא ראה) – בזה אל נדקדק הרבה, כי הדקדוקים האלה ייתנו רק מכשול על דרכנו בבניית מלים חדשות... יוכל להיות כי בחרתי בו למען דמותו למלה היוונית סקופא (אָראה, אֶשְׁקִיף) הבאה בשמות כל כלי הראות בלשונות אירופה: טלסקופ, מיקרוסקופ, קליידוסקופ וכמוהם."

המורה העברי חיים ליב (אחר כך אריה) חזן נולד באמדור שעל יד גרודנא בז' בתמוז תרכ"ג (1863), פרסם מאמרים רבים בלשון, במקרא ובמדעים. זכה גם לפרסם ב'לשוננו' בשנותיו הראשונות. לפי הלקסיקון לספרות העברית בדורות האחרונים לידידי ג' קרסל ז"ל נרצח חזן בבוא השואה לוויילנא, כשהוא עטוף טלית ותפילין, זמן קצר לאחר שכבשה הגרמנים. תהי נשמתו צרורה בצרור החיים של לשוננו המתחדשת.

השעון

סברה מקובלת היא שאת המלה שעון חידש אליעזר בן-יהודה, ולא היא. אמנם במילון בן-יהודה בערך שעון צוין בצדו הסימן ∞, שהוא סימן חידושו של המחבר, אבל כרך זה, הכרך הט"ו, נדפס 37 שנים לאחר מות בן-יהודה וייחוס המלה למחבר המילון בטעות יסודו. טעות זו הטעתה כנראה רבים, ואף אני עצמי ציינתי שבן-יהודה חידש את המלה שעון בקונטרסי חידושי המלים של א' בן-יהודה לפי מילונו ('לשוננו לעם' יב [תשכ"א], ב-ג) וכן בקונטרסי 'שמונים שנה' ('לשוננו לעם' כא [תש"ל], ד-ה), אך תיקנתי את הדברים אחר כך ביתר פרסומי. הטעות הזאת הונצחה גם במטבע בן-יהודה (שעליו חקוקים 14 מחידושיו, ביניהם 'שעון'), שהנפיקה ממשלת ישראל בתשל"ד (1974).

צדו השני של מטבע יום העצמאות
תשל"ד 'תחיית הלשון העברית'.
במטבע צוינו 14 חידושי לשון מאת א'
בן-יהודה בחתימת ידו. ר' המלה
שעון בסור השני.

כפי שפרסמתי בשעתו,
ב'לשוננו לעם' כג (תשל"ב),
ז-ח, עמ' 223, יש לנו
למעשה עדות מפורשת של
בן-יהודה עצמו, שלא הוא
המציא את המלה אלא יחיאל
מיכל פינס (ממייסדי ועד
הלשון. בין חידושיו, מלבד
שעון: כספית, חמצן, חנקן,
מימן... ספרייה, עמיל, פחח
ועוד). בהתפלמסו עם בן-
יהודה בתרג"ח, טען מ"ל
לילינגבלום, ממנהיגי 'חובבי
ציון' טענה (שטוענים היום
קצת תלמידי בית ספר תיכון,
שקיבלו הסברה שטחית על

'משמעויות' המשקלים העבריים), שחידושים כגון שעון, ירחון,
עיתון, פירושם לפי הסופית -ון, המציינת 'הקטנה', משהו מעין
שעה קטנה, ירח מצומצם, עת קצרה. בן-יהודה, בתשובה לתוקפו,
מעיר בין השאר: "ראשית חטאת מצא האדון לילנגבלום בהמלים
המיוחדות: שעון, עתון, ירחון וכו'. לא כל המלים האלה לי הן:
שעון חֲדָשָׁה רי"מ פינס, ירחון - הסופר הצעיר באמת, רך בשנים
ואב בחכמה, יוסף קלויזנר" (הצבי, כ"א באייר תרנ"ח).

פרופ' י' קלוזנר, שזכיתי לשמוע תורה מפיו על הר הצופים
בירושלים, בשנים המסעירות והיפות ההן, שבין 1938 ל-1942,
הרבה לספר לתלמידיו ולתלמידותיו על תחיית הספרות
והתחדשות לשוננו. בדברו על שעון סיפר לנו בבדיחות,
שהמשכילים כינו קודם את השעון בשם 'מורה שעות', וכך כינו גם
את המורה לשיעורים פרטיים. ולפעמים איזה מספר משכיל היה
מתאר בסיפוריו 'מורה שעות המסתכל במורה השעות...' (ר' גם
'לשוננו לעם' כג [תשל"ב], ז-ח, עמ' 221).

ג. אירועים בחיי הלשון

אוזני המן ותחיית הדיבור

הסופר והחוקר העברי, ד"ר שמעון ברנפלד (1860–1940), שנספה בערוב ימיו בידי הנאצים, מחבר ספר הדמעות, מבוא לכתבי הקודש ועוד חיבורים רבים, פרסם ב־1912 דברי ביקורת על תחיית הדיבור העברי בארץ־ישראל, וכתב ב'הצפירה' בין השאר: "לעשות את השפה העברית שפה מדוברת במובן הרגיל – זה לפי דעתי נמנע גמור. עוד לא אירע זה לשום שפה בעולם... כלי זכוכית שנשבר שוב אין לו תקנה, ושפה שחדלה התפתחותה הטבעית ופסקה להיות חיה בפי העם, תהיה... שפה היסטורית, ספרותית, דתית, אבל לא שפה חיה..." על חידושי הלשון הירושלמיים העיר בין השאר: "באו 'מניחי הלשון' בארץ־ישראל וזיכו אותנו במלה עברית חדשה: 'אוזני המן', שהוסיפו אל שפתנו, שהיא שפה אצילית כל כך. המלה הזאת מנקרת... במוחי וצורת את אוזניי".

מזכיר ועד הלשון, ח"א זוטא, אינו מאחר להשיב לברנפלד ולטעון, שהמלה אוזן־המן צוינה במילון בן־יהודה חלק א' (שכבר נדפס אז) בעמ' 131. אין היא מלה 'מפוברקת' חדשה, אלא מצויה היא בספרות ימי הביניים מלפני כארבע מאות שנה, ביצירות יצחק אברבנאל ועוד. וד"ר א"מ מזיא, מראשי ועד הלשון דאז, שואל את ברנפלד, מדוע אינו הולך בעקבות הסופרים אחד העם, ד"ר

קצנלסון (בוקי בן יגלי), ביאליק ופרישמן ואחרים, שסיירו בארץ
”והודו בזה כי יש כבר בארץ-ישראל ‘עם’ קטן ודור צעיר המדבר
עברית בשפה חיה”.

‘בארץ הצבי’

ב־1897, שנת התכנס הקונגרס הציוני הראשון בבאזל,
בנשיאותו של בנימין-זאב (תיאודור) הרצל, נתפרסם בעיתונים
העבריים בארץ ובגולה שירו של סטודנט צעיר, ציר הקונגרס
הראשון, ליב יפה שמו (נודע אחר כך כעסקן ציוני וראש קרן
היסוד. מת מהתקף לב בהפצצת בניין הסוכנות היהודית
בירושלים, באדר תש”ח 1948): בארץ הצבי.

השיר המתפרסם כאן, לרגל שנת הארבעים למדינת ישראל
ולקראת שנת הלשון העברית המחרה-מחזיקה אחריה, נפוץ עד
מהרה והיה מושר שנים רבות באגודות ציוניות ועבריות בארץ
ובתפוצות (בארץ שרו בנוסח: פה בארץ הצבי, ובחו”ל: שם בארץ
הצבי. תנו דעתכם גם לגיוונים בתמליל הפזמון החוזר בשלוש
השורות האחרונות של תווי הנגינה).

זהו אחד השירים הנאים המושרים על תחיית לשוננו. יש בו
דימויים יפים של השפה ‘המצלצלת’ ‘כפעמון הכסף’ ו’כשירת
הזמיר’. ‘קול ישראל’ הכין סרטון מחודש של השיר הזה בעיבודו
של גיל אלדמע מושר בפי חבורת רננים, בניצוחו של המעבד.

מוֹשֶׁב־שֵׁם כִּי־יְהוָה אֱלֹהֵינוּ
פֶּה פֶּה

יְהוָה יוֹם־שֵׁם נֹחַ־אֱלֹהֵינוּ
פֶּה

שִׁיר־כִּי־הִיא רַחֲמֵי־שֵׁם חַי־יְהוָה שִׁים
פֶּה

עַל־עַל־יְהוָה חֶבֶד־מְרִירֵנוּ
פֶּה

כִּי־נֹחַ־שֵׁם עַל־עַל־חַי־יְהוָה
פֶּה

בֵּין־מִירֹן־הִיא רַחֲמֵי־כִי
מִים־כִּי־הִיא חַי־יְהוָה

2.
שֵׁם־מִירֹן־חַי־יְהוָה
פֶּה

ל. יפה.

היידלברג

בְּאֶרֶץ הַחֲבִי שָׁמָּה מוֹשְׁבוֹת אֲחִינוּ
שָׁם חַיִּים חֲדָשִׁים יִפְרְחוּ;
שָׁם שִׁירֵת הָאֶפֶר, שִׁיר דָּרוֹר וּמִרְחִבָּה.
תַּצְלֵל בְּאֲחוּ.

תצלצל שפתנו בפעמון הפסוק,
נעימה פשירת הזמיר;
מתגורי הסלעים הגבוהים לה יצ
קול נפלא וטמיר...

לָהּ יֵצֵן הַלְכָנוּן בְּאֶרְצוֹ הָרָמִים
וַיְהִימוּ בְקוֹל מִי כְבוֹדָתָ;
גַּם רִדְתָּ הַטֵּל מֵעַל חֶרְמוֹן תִּשְׁמַע,
עַתָּה יִזְרַח שָׁם חָרָס.
תַּחֲלֹצֵל...

וְנִצֵּף הַיָּם וְהַתְּלָחוֹת הַיָּם,
וְהַגּוֹת שֶׁל יוֹנָה הַמִּיָּה,
יִתְלַכְדוּ לְשִׁירָה נִפְלְאוֹת וְנִעִימָה,
לְשִׁירַת הַתְּחִיָּה.
תְּצַלֵּל...

תהפוכות תווית היידוע לאבזריה

לפני מספר שנים פנה אליי ידיד, הד"ר יוסף גורי, בלשן עברי, עולה חדש מרוסיה, ושאלה בפיו: כיצד ניתן להסביר את התופעה שאנו רואים בדברים שבכתב, בתקופת ראשית תחיית הספרות העברית החדשה והתחדשות הדיבור, לפני 60–70 שנה ויותר, שמיטב הסופרים מבליטים לעתים קרובות ביצירותיהם את ה'

הידיעה המובלעת וכותבים: בהשיבה, להסופרים, כהדברים...
בניגוד לכלל הידוע בדקדוק הלשון, שמליות היחס בכ"ל בבואן
לפני ה' הידיעה בולעות אותה ומקבלות את תנועתה (ניקודה).
נדמה לי, הוסיף ואמר איש שיחי, שתופעה זו, שהייתה קיימת כמה
עשרות שנים נעלמה כליל, וכיום אין לה סימן אלא בשמות
מסוימים שה' הידיעה היא חלק בלתי נפרד מהם, כגון: ב'הבימה',
ל'הארץ', ב'העוגן', ב'החטא ועונשו'... אמרתי לו בבדיחות,
שחוששני שידם של אבותיו ואבותיי, יוצאי רוסיה, מלפני שניים-
שלושה דורות בדבר, או בהדבר. עם העולים לארץ בשלוש
העליות הראשונות באו רבים מרוסיה, צעירים וצעירות, אוהבי
הארץ ואוהבי העברית, בהם סופרים ומנהיגי ציבור, שלשון אמם
רוסית, וברוסית כידוע אין תווית יידוע או ה' הידיעה. ידוע
לציונים אלה, שה' זו, הנחבאת אל הכלים, לפעמים חיה וקיימת
בעברית, לשון הקודש שהם מחיים בפיהם, אלא שהיא מבוטאת רק
בתנועה, ותנועה לא היה אפשר אז לציין בדפוס, ומכאן תסביך הה'
המזדקרת. התופעה שאתה מתאר טעונה בדיקה, אמרתי לו.
הלכתי אצל ר' דוב סדן, שכני בבית הכרם, ואצל מאיר מדן, עורכי
ב'לשוננו לעם', וסחתי להם כל אותו העניין. שניהם הסכימו
שצריך לבדוק את הדברים ולפרסם את התוצאות, ומאז שואלים
הם אותי, מדי פעם בפעם: מתי תשלים את חקירותיך? ובכן: עניין
'תהפוכות תווית היידוע לאבזריה' עבר במאה ויותר שנות
התחדשות הלשון ארבעה שלבים, והם: ה' יתרה, ה' חסרה, 'אָת'
חסרה, 'אֶת' יתרה. שלושת השלבים הראשונים רציפותם מובנת

ומניעם העיקרי, כפי שאני מציע להלן אחד הוא, היקפם מצומצם, אבל הם השאירו את רישומם בתולדות לשוננו בתקופה זו. שלב ד' – 'את' יתרה – העכשוי, היקפו רחב ביותר, אם כי אין הוא ניכר, לפי שעה, בספרות הכתובה, בסגנון הבינוני והגבוה ממנו. ה'התנהגות' החורגת של ה' ו'את' בארבעת השלבים יש לה יסוד בספרות המקרא, כפי שיצוין להלן.

שלב א' – ה' יתרה

המעיינים בספרות ובעיתונות של ארבעים-חמישים השנים הראשונות להתחדשות הלשון, תקופת שתי העליות הראשונות בעיקר, נתקלים בתופעה, שהיא המשך לתקופת ההשכלה, תופעה לשונית מצויה, אך לא רווחת, מבצבצת זעיר שם זעיר שם, ולא בעקביות, עוברת כחוט השני, בדפי העיתונים, הספרים והמכתבים הפרטיים של הימים ההם, בכתבי רבים מסופרי הדור, קטנים וגדולים, בעיקר של ארצות מזרח אירופה וארץ ישראל. הכוונה להזדקרות ה"א הידיעה – לפרקים – בדברים שבכתב בצורות לשון שבהן היא מובלעת לפי הכלל הידוע בדקדוק הנלמד בבית הספר, שלפיו מליות היחס בכ"ל הבאות לפני ה"א הידיעה בולעות את הה' ומקבלות את תנועתה (ניקודה). כלל זה נשמר בטופס המקרא המנוקד שעל פיו מיוסדת תורת ההגה של ימינו. מספר החריגים ממנו במקרא מצומצם ומוגבל, ואלה הם, לפי הדקדוק העברי של גזניוס במהדורתו השנייה המעובדת לאנגלית משנת

1910, הדפסת 1946, אוקספורד, עמ' 112: "כמעט רק בספרים מאוחרים": יחזקאל מ 25: כְּהִלְנוֹת, מז 22: וְלִהְגֵּרִים; קוהלת ח 1: כְּהִתְכֶּם; דניאל ח 16: לְהִלֹּ; נחמיה ט 19: בְּהִדְרָה, יב 38: לְחֻמָּה; דברי הימים ב' י 7: לְהֶעֱם, כה 10: לְהִגְדוּד, כט 27: לְהַמְזִיחַ. בספרים לא מאוחרים: שמואל א', יג 21: וְלִהְקַדְּמִים; שמואל ב' כא 20: לְהִרְפָּה. במלכים ב', ז 12 הכתיב: בהשדה, הקרי: בְּשָׂדֶה. לדעת גזניוס יש הבדל בַּמּוֹבֵן בין כָּהִיּוֹם (כלומר, בזמן הזה): בראשית לט 11, שמואל א' ט 13 ועוד, לָכִיּוֹם (מיד): בראשית כה 31 ועוד. ר' גם מילון הלשון העברית לאליעזר בן-יהודה, כרך שני, ערך ה', ה' ההודעה.

להלן דוגמאות מתוך קטעים ביצירותיהם של סופרים מייצגים של הספרות העברית בשלהי תקופת 'ההשכלה' ועד סוף מלחמת העולם הראשונה. חלק הדוגמאות מלוקט באקראי מתוך מבחרי כתבים של סופרי המאה ה-19, שיצאו בספריית 'דורות', מוסד ביאליק, חלקן מקובץ שההדיר יהושע קניאל ויצא בהוצאת יד יצחק בן-צבי, ושמו: אליעזר בן-יהודה בבית האסורים, חנוכה תרנ"ד/1893 (איגרות), וחלקן מתוך הירחון 'המעורר', שהוציא י"ח ברנר בשנים 1906–1907, מהדורה מצולמת שהוציאו מִשְׁכָּן י"ח ברנר וחבריו וארכיון העבודה בתשל"ב (ועל כך יישר כוחם. זהו חומר חשוב ומרתק ביותר לתולדות התנועה הציונית, תנועת העבודה והתחדשות הלשון העברית).

מתוך חטאות נעורים למשה לייב ליליינבלום (1843–1910) בספר כתבים אוטוביוגרפיים, ההדיר שלמה בריימן, דורות, חלק

א': בהחדר (עמ' 82), בהאל"ף (82) ובהקלף (84), בהגימנאזיום (85), בהפן (88), להפובליקום (94), להחברה (98), להמגיד המפורסם (98) וכו'.

מתוך קבורת חמור לפרץ סמולנסקין (1842–1885), ההדיר דוד ויינפלד, דורות: להספר (עמ' 41), לההעתקה (41), להמחלה (47), בההספד (47) להנער (51), להנבל הזה (55, 56), בהחתן (56) וכו'.

מתוך סיפורים למרדכי דוד ברנדשטטר (1844–1928), ההדיר בן עמי פיינגולד, דורות: בההגדה (עמ' 37), בהנטיפות... ובהנזמים (38), להמראה הנוראה (41), להאיש (42) וכו'.

מתוך זכרונות ומסעות לאברהם בר גוטלובר (1811–1899), ההדיר ראובן גולדברג, דורות: להרב (עמ' 55), להמכוון (55) וכו'.

מתוך הדת והחיים לראובן אשר ברוידס (1851–1902), כרך ראשון, ההדיר גרשון שקד: להשוחט (51), כהיום (52), להמעלה (53), להאיש (54), להרב (56), ב'הנקודות השחורות' (59), נפל בהפח (60) וכו'.

אליעזר בן-יהודה (1858–1922), ראש המדברים בכל מקום, בייחוד בענייני לשון, אינו שונה בעניין זה, ביובל הראשון להתחדשות הלשון, מחבריו הסופרים ועסקני הציבור. בספר 'החלום ושברו', מבחר כתבים בענייני לשון מאת אליעזר בן-יהודה, שההדרתי והוצאתי במוסד ביאליק, ספריית דורות, הבאתי כתבים של בן-יהודה החל מ'שאלה נכבדה', שנתפרסם בתרל"ט (1879) ועד 'החלום ושברו', שנתפרסם ב'התורן' השבועי באמריקה ב-1917–1918. תקופה של 40 שנה. בכל כתביו מצאנו את הה' המזדקרת הזאת, לפרקים. להלן דוגמאות מספר.

ב'שאלה נכבדה' (1879): להרעיון, בהאשכנזים (עמ' 38),
להיוונים, להבולגרים (39), להטבע (40), בהעתיד, להחרפות,
ולהעברים (41), בהעבר (42), להספרות (43), להמטרה, להחברה,
בהשאֵלה (47), להעם (48).

ב'החלום ושברו' (1918, מפרק א' ומפרק יג, האחרון): פרק א':
להלשון, להמחשבה (57), בהישיבה, להישיבה (58), להשקלא
וטריא, בהסוגיא (60). פרק יג: להמושבה (129), להרעיון (132).
במאמר "תחיית ציבור עברי בארץ-ישראל" (נדפס תרע"ח, 1918):
להחברה (234), להלשון, להדבר, להשימוש (235), להתלמידים,
בהמושבות, בהילדים, להעובדים (236), בהאמונה, להאבות (238),
וכן בכל שאר המאמרים והרשימות. גם בדוגמאות להערותיו
במילונו הגדול (ר' עמ' 166 ואילך) מזדקרות ה"אין כגון:
בהאיגרות, בהפועל, להשורש, להמושג, בהשם, להחרשוף,
בהדיבור, להאלוהות, בהמלה, להעלייה, בהנוסחה... (ר' גם לעיל
ברשימה 'השעון' בתוך דברי בן-יהודה: בהמלים).

מתוך האיגרות המלוקטות בספר אליעזר בן-יהודה בבית
האסורים חנוכה תרנ"ד/1893, שהוציא יהושע קניאל בהוצאת יד
יצחק בן-צבי: המאמר של שנ"ה יונס, שעורר את סערת מאסרו
של בן-יהודה: להגיבור (עמ' 3); בן-יהודה לאייזנשטאדט –
ברזילי: להרשות (6); יהודה גרזובסקי לאחד-העם: ובהמאמר,
להממשלה (11); בן-יהודה לאשתו, חמדה: בההכרה (14); ל'
בינשטוק ("ממשכילי רוסיה") לרב שמואל מוהליבר: כהיקב,
להממשלה (15); יודילוביץ לסוקולוב: בהיישוב (20), ובהמכתבים

(22); בן־יהודה ליהושע אייזנשטאדט: בהכבוד, להרעיון (29); אוסישקין לחברי 'בני משה' ביפו: בהדיעה, בהשפות (31); ש"י גולדברג ("פובליציסט פעיל ברוסיה") ל"ל אפל: להחכם (34); בן־יהודה ליודילוביץ: בהחיים (36); 'בני משה' בוילנה לוועד ההנהגה ביפו: להממשלה, להד"ר שטיין (32, 35); יודילוביץ למשפחת בן־יהודה: להשולטאן, בהיישוב, ולהילדים (40); צבי פרלוצקי למזרח"י: להמושבות, בהערים (45); בצלאל יפה לדוד סוחובולסקי: בהעניין (46); 'בני משה' בוילנה להנהגה ביפו: להצענזוריא, בהרשעים (60); שנ"ה יונאס ליודילוביץ: בהקולוניות, בהחלוקה, להגנבים (93). ליקוט אקראי של ה' 'מזדקרת' מתוך רשימות, מאמרים ותרגומים של סופרים עברים בשני כרכי המעורר, ירחון בעריכת י"ח ברנר, שיצא בלונדון בשנים 1906–1907: ר' בנימין (1880–1957): שנה ראשונה: בהמאורע, להבאים, להמיקרוסקופ, בהמכונה, להמונרכיה, בהטרגדיה, להפחותים. שנה שנייה: להמעה, להחושב, להאדם, להמבקרים, בהקובץ, להגרעין, בהקומץ, להיהודים, להקונגרס, בהעורך, בהסממנים, בהתנאים, להנכנסים. פרופ' א' ווארבורג (1859–1938), שנה א': להאמת, לההצעה. י"ח ברנר (1881–1921) בחוב' ג', המעורר שנה א: (תקון: בקונטרס ב' של המעורר, מתחת להשיר 'יד ענוגה' נשמט שמו של מחברו: ז' שניאור). א' ציוני, הוא יצחק אלעזרי וילקנסקי (1880–1955), שנה ראשונה: להזשרגון, בהרוחניים, ולהמחנות, להפולנים ולהפינלנדים. גרשם שופמן (1880–1972), שנה ראשונה: לההמון, בהמשעולים,

בההמון. מ"י ברדיטשבסקי (1865–1921), שנה שנייה: להחיים, להגשר, להכו"ל, להרעיון. מ' לזרסון בן-אליעזר (1882–1944), שנה שנייה: להמשורר, להזקנים, בהאמת.

לסיכום שלב א', ה' יתרה: התופעה הזאת אופיינית לתקופה מסוימת, תקופת ההשכלה ששרשיה ברוסיה. מייצגיה הם סופרים עבריים, שכתבו עברית, שידעו היטב תנ"ך, שלשון אמם רוסית – לשון שאין בה תווית יידוע. הם יודעים גם יידיש או לשון אירופית אחרת, שיש בה תווית יידוע מובהקת. מלים כגון בישיבה, בעיתונים, להכרה, כילדים... בתוך טקסט לא מנוקד עשויות להיות דו משמעיות: בְּישיבה/בישיבה, בְּעיתונים/בעיתונים, לְהכרה/להכרה, פִּילדים/פִּילדים, ולא תמיד ההקשר עשוי להבהיר את הדברים. הסופרים, בכתבם מלים כאלה בזיקור ה' הידיעה המובלעת, עושים זאת (א) משום שניקוד מליות היחס בכ"ל במסיבות אלה הוא למעשה בלתי אפשרי בטכניקת ההדפסה העברית של אותם הזמנים; (ב) מפני שהם יודעים מדוגמאות בתנ"ך, כפי שצוינו לעיל, שהדבר אינו סותר את הדקדוק העברי. כתיבה כגון להישיבה, בהעיתונים, להכרה, כהילדים, הייתה לגביהם מעין כתיב מלא של תוספת וי"ו או יו"ד, שאפשר למצוא לו סמוכים בכתבי המקרא; (ג) ועוד מניע פסיכולוגי היה בדבר: בסתר לבם כנראה ביקשו הכותבים להוכיח בכך לקוראיהם, שאין הם מושפעים מהרוסית, שאין בה תווית יידוע, והם מבליטים שכוונתם ל'בהישיבה' ולא ל'בישיבה'. ברוסית אמנם אין תווית יידוע, אבל בעברית יש ויש.

תופעה זו של ה' 'יתרה' נעלמה והלכה ככל שהדיבור העברי החי השתלט והשפיע על לשון העיתונות והספרות. אין התופעה הזאת, של ה' מזדקרת, ניכרת כלל בספרות העברית של ארצות המזרח ובכתבי חכמים, סופרים ורבנים של יהודי תימן, ארצות המזרח ו'ספרדים' בכלל, ונאמנה על ידי עדותם של חברי המלומדים הרב הפרופ' ע"צ מלמד, הפרופ' משה בראש, מר יצחק שבטיאל והד"ר יחיאל קארה.

בעניין זה מעניינת הערת גזניוס שהובאה לעיל, שגם בן-יהודה סומך עליה, והיא שהזדקרות הה' במקרא אופיינית לספרים מאוחרים, קרי: לתקופה שבה התרחקו קמעא מהדיבור העברי החי.

שלב ב' – ה' חסרה

שלב זה, של השמטת סימני היידוע משמות וכינויים שרוח הלשון מחייבת בהם, בדרך כלל, יידוע, אופייני הוא לתקופת המנדאט הבריטי ולשנים הראשונות למדינת ישראל ולהקמת מוסדותיה. יש כאן המשך ההשפעה הרוסית, אבל גם השפעת הלשון האנגלית, שלעתים קרובות איננה חד-משמעית בעניין היידוע בשמות כגון אלה. נביא בזה רשימה של שמות ידועים ולא מידועים ולעומתה רשימה של שמות מידועים בתחומים דומים:

שמות או צורות לא מיוזעים

שמות אחרים מיוזעים

דבר, בוסתנאי (כתב עת), משמר (רק כעבור שנים שונה שם העיתון ל'על המשמר'), קונטרס, ניר (חברה לחקלאות) כור, בנק לאומי לישראל, מסד דוקטור, פרופסור, רב אלוף, רב טוראי, סגן, סרן.	הארץ, הקול, קול העם, התור, התורן, הפועל הצעיר, השדה (כתב עת לחקלאות), המשביר, בנק הפועלים, בנק המזרחי, הרב, המפקד, המלך, המורה, המנהל, המזכירה.
---	---

בעניין בנק לאומי לישראל כותב י' אבינרי בספרו 'יד הלשון', עמ' 117: "ב-30 באפריל 1951 פרסם בנק אנגלו פלשתינה מודעות בדבר שינוי שמו ל'בנק לאומי לישראל'... ד"ר אהרון בארט ז"ל, מנהל בנק לאומי לישראל, כתב לי, כי בנק לאומי (בלא הא הידיעה) עניינו כעין ניישונל בנק באנגלית. העמדתיו על אותו מאמר, שבו הוכחתי כי אין הדבר כן: לנו אין אלא הא הידיעה בלבד, ואין לנו ציון המקביל למה שקיים בלועזית כלפי הבלתי מיוזע (a, un, ein). לפיכך מי שאומר בנק לאומי – כמוהו כמי שאומר באנגלית a National Bank, ודבר זה הרי אינו מעיד, כידוע, על חשיבות יתרה... ד"ר בארט הודה בצדקת דבריי, אך כבר נבצר ממנו לתקן את המעוות."

צבא הגנה לישראל

הצבא הבריטי, צבא ישראל
(כך ביקשו לכנות את צה"ל
מפלגות הימין של יוצאי
המחתרות בראשית ימי
המדינה).

בעניין צה"ל כותב אבינרי (שם, שם):

"לפי דעת ראש הממשלה (ד' בן-גוריון) אין מקום להא הידיעה
ב'צבא הגנה לישראל'... ברם למעשה אין 'צבא הגנה לישראל'
שם פרטי כאברהם ויצחק... תיקון קל בשם זה (למשל 'צבא הגנת
ישראל' או 'צבא ישראל') היה פוטרנו מכל 'צרת ההא'..."

סולל בונה, עם עובד, ריזור
(מחזה מתורגם מרוסית).

הבונים (מושב), הסולל (חברה
ורחוב בירושלים), הסוללים
(קיבוץ),

הנוער העובד, הצופים, בני
עקיבא,

החטא ועונשו (תרגום
מרוסית), החולה המדומה
(תרגום מצרפתית).

התופעה הזאת, של ה' חסרה, מתבטאת גם, בין השאר, בהשמטת ה' הידיעה משלטים של מערכות כתבי עת. יש מערכות או הנהלות שמציינות בשורת הפרטים על מוסדות העיתון: המערכת, ההנהלה, העורך, העורכת, עורך המוסף... אחרים גורסים: מערכת, הנהלה, עורך, עורך מוסף...

הייתה בעבר הקרוב, ואולי עדיין ישנה, נטייה להשמיט את ה' הידיעה בפניות בראשי מכתבים בנוסח כגון, 'יוסף יקר, נחמה יקרה,... על כך מעיר י' אבינרי בספרו הנ"ל, 'יד הלשון', בעמ' 117 (ההערה נתפרסמה לראשונה בתשי"ח): "'מר פלוני יקר': דוגמה זו חמורה מכולן, בחינת אחרון אחרון חמור! שני סופרים כתבו לי 'מר אבינרי יקר'... נזפתי בהם שגם הם נתפסו למנהג נפסד זה של השמטת ההא והוכחתים על משוגתם. שניהם הודו בדבר וגם הודו לי שאני עומד על המשמר... אך עלוב מצב שפתנו שיש צורך להוכיח גם סופרים (בהם אחד שקיבל את 'פרס ישראל') על כך."

שלב ג' – את חסרה

מלת היחס את, שהיא אבזר של ה' הידיעה (שכן מקומה לפני מושא מיודע), הפותחת את התורה ("בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ") ואת המשנה ("מאימתי קורין את שמע?") היא כידוע מייחודיה של הלשון העברית. המנהיג הנערץ דויד בן גוריון, ממייסדי המדינה ובונה, שעמד מספר שנים בראש ממשלתה, סבר, משום מה, ש'את' זו אינה נחוצה ואפשר להתבטא

בלעדיה, ועל כן נהג להשמיטה בנאומיו ובכתביו, ואף הטיף לכך. אמנם חוגים מצומצמים ביותר של מעריצים ניסו להצדיקו בעניין זה, אבל בדרך כלל לא היו לו מחקים. העניין היה לאירוע משעשע בתולדות הלשון המתחדשת. כשאני שואל היום צעירים וצעירות אם ידוע להם עניין ה'את' הזאת של בן-גוריון, הם משיבים לי ששמעו על כך בשידורים בראדיו או בטלוויזיה ולפעמים מפי מוריהם או מורותיהם ללשון.

מתוך הספר נצח ישראל מאת ד. בן-גוריון, הוצ' עיינות תשכ"ד, תל אביב, מן המאמר ייחוד וייעוד עמ' 9–10 (בסוגריים 'את' מושמטת):

אי אפשר להבין (את) ההיסטוריה היהודית, (את) מלחמת קיומו של העם היהודי, (את) עמידתו של העם בכל התקופות ובכל הארצות, גם בהיותו עם מפוזר, נודד בגולה, אם לא נראה (את) הייחוד האידיאי של האומה היהודית ו(את) המאבק קשה העורף, לא רק מאבק פיסי, כלכלי, מדיני וצבאי, אלא גם מאבק רוחני, מוסרי, רעיוני, שבו עמד ועומד העם היהודי כל הימים, מאז ועד היום, ויעמוד בו עד עת קץ, עד בוא חזון אחרית הימים.

(עמ' 12):

אולם כל החליפות והתמורות בחומר וברוח בתנאים המדיניים והחברתיים שנתרחשו במשך אלפי שנות קיומנו, לא עקרו ולא ערערו (את) הכוח החיוני המופלא שקיים את

(כאן לא הושמטה ה'את' המקדימה את המושא - עמנו -
הבא אחריה. אילו הושמטה היה מתקבל הרושם ש'עמנו'
הוא הנושא במשפט הזיקה 'שקיים עמנו' ולא המושא. ר"ס)
עמנו בכל תהפוכות הזמן, ולא שמו לאל (את) ייחודו
הלאומי... 3

גם עניין השמטת 'את' זו לפני מושא מיודע מצוי בלשון, אבל
לא בצורה שיטתית. להלן מספר פסוקים ידועים בתנ"ך שבהם
ה'את' נעדרת (והובאה כאן בסוגריים): ואספת (את) דגנך ו(את)
תירושך ו(את) יצהרך; שמע, בני, (את) מוסר אביך ואל תטוש (את)
תורת אמך; זכרתי לך (את) חסד נעורייך, (את) אהבת כלולותיך,
(את) לכתך אחרי במדבר, בארץ לא זרועה; בשמים יכסה (את) פניו
ובשמים יכסה (את) רגליו ובשמים יעופף... ויש הרבה כאלה. כנגד
זה (לפי הקונקורדנציה לתנ"ך של אבן שושן) מגיע מספר ה'את' ין
האלה עם כינויהן (אותי, אתכם, אותם וכו') ל-10,903.

שלב ד' - את יתרה

לפני כשנה נודמנתי לשיחה עם חבר הכנסת אבא אבן (מאז
היה הוא שר החינוך ואני דובר המשרד או עורך פרסומיו, יש לנו
זיכרונות משותפים, בעיקר בענייני לשון). מר אבן גילה לי ש...
בוועדה לפרשת פולארד, שהוא עומד בראשה "מדברים כמה
שרים, מנהיגים וקציני צה"ל גבוהים עברית מצוינת, אלא
שפתאום מתקלקל כל הרושם מלשונם המזהירה, כשהם משרבבים

בצורמנות את ה'את' לביטויים כגון יש לנו את הכוחות, את החכמה ואת הידע... (וצריך לומר: יש לנו הכוחות, החכמה והידע), והרי שרוב ה'את' לביטויים אלה הוא שיבוש לשון גמור, כידוע. מדוע אין ערנות בשידורים ובהערות לשון בעיתונות לתיקון פגם זה, הגואה והולך דווקא בשנים האחרונות?"

ובכן, נחזור כאן בקיצור על מה שמורים ומורות בבית הספר התיכון מלמדים את תלמידיהם לקראת בחינת הבגרות בידיעת הלשון:

המלה 'את' יפה וכשרה ורצויה במקומה, היינו, אחרי פועל יוצא (המצריך 'את') ולפני מושא מיודע: בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ; אהבתי את אדוני (שם עם כינוי 'שייכות' דינו כדין שם מיודע), את אשתי ואת בני; קח נא את בנך, את יחידך, אשר אהבת, את יצחק (שם פרטי דינו כדין שם מיודע). המלה 'את' מיותרת ופסולה אחרי מלים כגון יש (לי) או אין (לי) שאינם פעלים, או אחרי הפועל היה (לי) שאינו פועל יוצא. אחרי ביטויים אלה בא הנושא, מיודע או לא מיודע, ולפני נושא אין להשתמש ב'את' (שימושה של 'את', כאמור, הוא לפני מושא מיודע).

אבל צריך להודות ששרבוב ה'את' הזאת שלא במקומה מתרבה יותר ויותר וההסברה ה'למדנית' נגד שימוש זה אינה מובנת לרבים. השימוש המוטעה הזה חודר יותר ויותר ללשון הדיבור, גם בחוגי משכילים, ללשון העיתונות בעטם של פתבים שנוטלים לעצמם חופש יתר בכתיבתם וגם לפרסומת.

גם בעניין 'את' חריגה זו שאינה מקדימה מושא מיודע אלא נושא מיודע מעיר גזניוס בדקדוק העברי הנ"ל בעמ' 365. קודם כול הוא מפנה את תשומת לבנו לכך שיש 'את' במובן עם במקרא כגון בישעיה נז 15: ואת דכא ושפל-רוח; שמואל א' יז 34: ובא הארי ואת-הדוב ונשא שֶה מהעדר. מקומות שבהם באה 'את' לפני נושא הם, לדעתו: יחזקאל יד 22: ... ונחמתם על הרעה אשר הבאתי על ירושלים את כל-אשר הבאתי עליה; במדבר ה 10: ואיש את-קִדְשֵׁי לֹו יהיו; שופטים כ 44: ויפלו מבנימין שמונה עשר אלף איש את כל אלה אנשי חיל; (46): ויהי כל הנפלים מבנימין עשרים וחמשה אלף איש שלף חרב ביום ההוא את כל אלה אנשי חיל; יחזקאל יז 21: ואת כל מברְחוֹ בכל אגפיו בחרב יפלו... יחזקאל כ 16: יען במשפטי מאסו ואת חֲקוֹתֵי לֹא הלכו בהם... לה 10: יען אִמְרָךְ את-שְׁנֵי הַגּוֹיִם ואת-שְׁתֵּי הָאֲרָצוֹת לִי תהיינה... מד 3: את-הנְשִׂיא נשיא הוא יֵשֵׁב בו לֹאכֵל לֶחֶם לִפְנֵי ה' ... נחמיה ט 19: ואתה ברחמיך הרבים לא עזבתם במדבר את-עֲמוֹד הָעֵנָן לֹא-סָר מעליהם ביוםם להנחתם בהדרך ואת עמוד האש בלילה להאיר להם ואת-הדרך אשר ילכו בה; 34: ואת מלכינו שרינו כהנינו ואבותינו לא עשו תורתך ולא הקשיבו אל מִצְוֹתֶיךָ וּלְעֲדוֹתֶיךָ אשר העידת בהם; דניאל ט 13: כאשר כתוב בתורת משה את כל הרעה הזאת באה עלינו...

כאמור לעיל, לארבעת השלבים של תהפוכות תווית היידוע לאבזריה יש אסמכתאות בצורות חריגות במקרא. התופעה בשלושת הראשונים מושפעת מדוברי רוסית, כפי שניסינו

להסביר לעיל. לא כן השלב הרביעי הזה, המציף שכבות רחבות בימינו אלה ממש (כשאני כותב את הדברים משמיע הראדיו 'להיט' של זמר ידוע ומוכשר, שהעברית שלו משובחת, שבו הפזמון החוזר הוא "עכשיו יש את הזמן לשכב פרקדן"). מה שנעשה בימינו עם ה"יש (לי, לנו) את ה..." בראש כל חוצות אין להסבירו כהמשך השלושה או כתגובה לשלילת ה'את' של דב"ג (אם כי האירוע שהיה בכנסת בזיקה ל'את' זו זכור לְוֹתִיקִים רבים. בשעתו אמר חבר הכנסת שלמה מיקוניס ז"ל בנאומו: יש לנו את כל האפשרויות לכך... וכשהעיר לו חבר הכנסת, שוחר הלשון הטובה, א' אלמאליח ז"ל, שאין לומר 'את', אלא "יש לנו כל האפשרויות" החזיר לו מיקוניס מניה וביה: אני אינני מסכים עם בן גוריון...).

דומה, שהמניע העיקרי לגל הזה המציף שכבות נרחבות בדיבורן, מקורו בתפיסה העממית המוטעית הרואה את המלה יש כפועל מקביל להוראת הבעלות המשמש בלשונות רבות, ואת המלה לי או לנו כנושא. אחרי פועל כזה בא בלועזית יחס המפועל או המושא הישיר.

תש"ך

בקץ תשי"ט התחיל בעיתוני הארץ דיון ציבורי בשאלה, אם כתיב השנה הבאה יהיה תש"כ (או תש"פ) או תש"ך. הייתי אז קצין

עיתונות ויחסי ציבור של משרד החינוך והתרבות ופרסמתי, לאחר
התייעצות עם אישים שונים בהנהלת המשרד, את הצעתי, שהכתיב
המועדף יהיה תש"ך. הסתמכתי בכך על מסורת בספרים רבים
בציון שנת ההוצאה מאז המצאת הדפוס, ועל נוהג שרווח
בפרסומים רבים בשנים תר"ן (הצופה לבית ישראל'), תר"ף
(השילוח), 'התקופה' (מקלט'), תר"ץ (מאזניים), 'ציון', 'תרביץ',
'קרית ספר', 'לשוננו' ועוד). ר' יצחק אבינרי ז"ל התקיפני
בחריפות, ועיקרי דבריו בעניין זה פורסמו בספרו 'יד הלשון',
הוצאת יזרעאל תשכ"ד, עמ' 359–360. ב'לשוננו לעם' פורסמו
מאמרי 'כתיב השנה הבעל"ט – תש"ך' (מחזור י [תשי"ט], ה-ו,
עמ' 175 ואילך) ו'תש"ך עדיף!' (שם, ח-ט, עמ' 242 ואילך).
בקונטרס הזה, בעמ' 249, נתפרסם גם מאמרו של דוד תמר, 'תש"ך
ולא תש"כ', ובו הובא העתק תעודה "שנכתבה לפני אלף שנה,
בשנת ד' אלפים תש"ך, היא 960 למנינם", וזה תחילת לשונה:

אני יצחק בר דורבלו ראיתי בוורמיישא כתב ששלחו אנשי
רינוס לארץ ישראל בשנת תש"ך לפרט, ושאלו לקהלות
שבארץ יש' על שמע ששמענו על ביאת משיח.

לסיכום הדיון מפרסמת שם המערכת את הדברים האלה:

המזכירות המדעית של האקדמיה נתבקשה על ידי מוסדות
רשמיים אחדים של המדינה לחוות דעה וליעץ כיצד יש
לכתוב את מספרה של השנה הבאה, כדי שיהיה השימוש
הרשמי אחיד. מצויות שתי דרכי כתיבה, ולכל אחת טעמיה

ונימוקיה, אסמכותיה ומקורותיה. בהתייעצות עם חברי אקדמיה אחדים ובהסתמכות על ההוראה בכללי הפיסוק בדבר כתיבם של קיצורים הנהגים כשמות ניתנה העצה כנ"ל (תש"ד). עצה זו אינה באה לפסול נוהג אחר, שיש לו יסוד בשימוש הדורות, אלא לסייע לקבוע נוהג רשמי אחיד, המיוסד אף הוא על מקורות, על היגיון ועל נוהג למעשה.

זמן מה קודם פטירתו (בתשל"ז) כתב אליי אבינרי ז"ל מכתב ברוח פייסנית, ובו העיר שאינו יודע אם יזכה לחיות עד תש"מ, והוא מבקשני לחזור בי ולא 'לתבוע' את הכתיב המאיים תש"ם (תש"ם) חלילה לאותה שנה. עניתי לו באותה רוח פייסנית והערתי, שכשם שלא רפינו בתר"ף, לא רוצצנו בתר"ץ, ולא נושכנו בתש"ך כך אי"ה לא נשם בתש"ם.

ד. ענייני מקרא

בָּרַךְ, כָּרַע

כשהבן מקבל את ברכת אביו הוא כורע על ברכיו. את הגמלים מברכים (בבניין הפעיל) כדי להרביצם ואת הבנים מברכים (בבניין פיעל) כדי לאצול להם ברכה. המלה המוחשית בָּרַךְ הניבה בעברית את השמות ואת הפעלים בָּרַכָה, בָּרוּךְ וגם בִּרְכָה, בִּרְךָ, הַבְרִיךְ, הַתְבָּרֵךְ, גְּבַרְךָ. כְּבָרְךָ גם אחותה כָּרַע ילדה את המלים כריעה, הכרעה, הִכְרַעַ, הכריע, הוכרע.

מה נאה לשון זו!

כָּבֵד וְקָל

אין ספק, ועל כך הצביעו רבים, שיש זיקה בין הכובד בכסף ובזהב, בצאן ובבקר וכבודה בכלל, לבין הִיקָר והכבוד שחולקים הקדמונים לבעל הרכוש הכבד. יחס הכבוד והיקר לבעל הרכוש כרוך בכובד המוחש של קנייניו. המלה כבוד גזורה מהמושג של כובד. ממילא מה שהוא הִפֵּךְ כִּבְד הוא הפך כבוד, ומלשון קל המלים קללה, קלון, קלוקל, מקולקל. כנגד כובד הראש המכובד בלשון מאוחרת יותר יש השחוק וקלות הראש, תכונה שחז"ל אינם מכבדים.

הנה שתי דוגמאות מהתורה שממחישות זיקה זו בין כָּבֵד לכבוד. בבראשית, בפרשת ויצא סוף פרק ל, נאמר: "ויפרץ האיש (יעקב) מאד מאד ויהי לו צאן רבות ושפחות ועבדים וגמלים וחמרים". ומיד אחר כך (פרק לא, פס' 1): "וישמע (יעקב) את דברי בני לבן לאמר: לקח יעקב את כל אשר לאבינו ומאשר לאבינו עשה את כל הכבוד הזה", כלומר, ה'כבוד' הזה הוא הרכוש הכבד שעשה יעקב בבית לבן (אונקלוס מתרגם: הכבוד – נכסיא, כלומר, הנכסים). בפרשת בלק, במדבר פרק כד פס' 10–13 נאמר: "ויחר אף בלק אל בלעם ויספק את כפיו ויאמר... : לקב איִי קראתיך והנה בִּרְכָתְךָ בָּרַךְ זה שלש פעמים... אמרתי כָּבֵד אֶכְבֹּדךָ והנה מנעך ה' מכבוד. ויאמר בלעם אל בלק: הלא גם אל מלאכיך אשר שלחת אלי דִּבַּרְתִּי לאמר: אם יִתֵּן לי בלק מלא ביתו כסף וזהב לא אוכל לעבר את פי ה' לעשות טובה או רעה מלבי. אשר ידבר ה' אתו אדבר." גם כאן דברי בלק ("אמרתי כבד אכבדך והנה מנעך ה' מכבוד") ותשובתו של בלעם מרמזים על תהליך התפלגותו של השורש כבד מן המוחש כָּבֵד אל המופשט כבוד. מובן שהזיקה הגזרונית בין כָּבֵד לְכָבוֹד נשכחת במרוצת הזמן ובהתפתחות הלשון, וכבוד חולקים, כבר בימי המקרא, לקב"ה וכן לכל הראוי לו, מבלי כל זיקה לכובד גשמי כלשהו.

כי האדם עץ השדה

מרבנים להביא את המימרה 'כי האדם עץ השדה', הנזכרת בתורה, כדי לתלות בחצי פסוק זה את ההשקפה שהאדם כמוהו כעץ השדה. ההיתלות במימרה מהתורה לחיזוק עניין הרחוק מפשוטו של מקרא היא נוהג ידוע של חז"ל ודרשנות יהודית מאז ומעולם, ואין בכך שום פסול חלילה. ראוי מכל מקום לדעת שדברים אלה, "כי האדם עץ השדה", עניינם בפרשת שופטים שבספר דברים רחוק מהמשמעות שתולים בהם דורשי רשומות למיניהם בסיסמאות לט"ו בשבט וכדומה.

בדברים פרק כ פס' 19 נאמר: "כי תצור אל עיר ימים רבים להילחם עליה לתפשה לא תשחית את עצה לנדח עליו גרון כי ממנו תאכל ואתו לא תכרת, כי האדם עץ השדה לבא מפניך במצור." לפי ההמשך וגם לפי תרגום אונקלוס צריך לקרוא את הדברים "כי האדם... במצור" בשאלה: כלום עץ השדה הוא האדם שבא מפניך במצור? (ואונקלוס המפרש: ארי לא כאנשא אילן חקלא למיעל מקדמך בציירא. כלומר, הרי לא כאדם עץ השדה שיבוא לפניך במצור). בהמשך, בפס' 20, אמנם נאמר: "רק עץ אשר תדע כי לא עץ מאכל הוא אתו תשחית וכרת ובנית מצור על העיר אשר הוא עושה עמך מלחמה עד רדתה."

הערה: אין לקרוא את הה' שבמלה האדם כה"א השאלה, שכן ניקוד ה"א השאלה לפני אל"ף קמוצה צריך להיות סגול. הבעת משפטי שאלה ללא מלת שאלה היא תופעה ידועה בלשון המקרא

וכן בלשון חכמים, וכמובן גם בימינו (שאל ימלוך עלינו? זו תורה וזה שכרה? כך מתנהגים?).

לקחים לשוניים ממגילת אסתר

כמה מעלות טובות עלינו למגילת אסתר שאנו קוראים בפורים. מגילה זו כתובה באמנות רבה, במתח דרמטי ההולך וגובר, בהרצאה חיה וערנית, ועל הכול: בלשון משובחת, שהשפיעה על התפתחות הסגנון העברי בכל הדורות.

הרי ממגילה זו למדנו את המלים המיוחדות לה, כגון: הנחה, תור (ובהגיע תור אסתר), פרשה (על כל המשתמע ממנה), (הרצים יצאו) דחופים, נְבוֹכָה, ותתחלחל (המלכה), בִּיתָן, מתייהדים, נוח, משנה (למלך) ועוד... וביטויים אופייניים לה, למגילתנו: כטוב לב (המלך בִּין), יודעי דת ודין, לשלוח יד (במלך), מפוזר ומפורד, אחת דתו (להמית), שמח וטוב לב, ולא קם ולא זע, נדדה שנת (המלך), ספר הזכרונות, ככה יַעֲשֶׂה לאיש אשר... חפץ ביקרו, עד חצי המלכות, כטוב בעיניכם, ככתבם וכלשונם, צהלה ושמחה, אורה ושמחה וששון ויקר, ונהפוך הוא, מיגון לשמחה ומאבל ליום טוב, דברי שלום ואמת, דורש טוב לעמו...

ועוד לקח חשוב: דברי ממוכן, "וכל הנשים יתנו (ולא: תתנה) יקר לבעליהן", טופחים על פניהן של כל טבלאות נטיות הפעלים שברוב רובם של ספרי הדקדוק, המאלצות את תלמידינו

ותלמידותינו, שיחיו, המתכוננים לבחינת הבגרות בלשון, לחשוב שצורת העתיד לנוכחות ולנסתרות וצורת הציווי לנוכחות חייבות להיות מוארכות (עם – גה בסופן), אבל ידוע שגם בתנ"ך צורות הפועל בעתיד ובציווי לנקבה ברבות הן לפעמים בלי – גה, כגון, וינועו אמות הספים, וישתחוו לפניך כל משפחות גויים, רגליהם לרע ירוצו, הילילו אניות תרשיש, שמעו את הדבר הזה, פרות הבשן... הצורות המוארכות (עם – גה בסופן) אינן קיימות כלל בלשון חכמים, ועל כך כבר העיר אחד העם לפני כמאה שנה במאמרו 'הלשון ודקדוקה'. מוטב שכולנו לא נחשוש לומר (למעשה כך נוהגים כבר בשידורי התקשורת האלקטרונית ובאולפנים לעברית לעולים החדשים): ההחלטות יתקבלו, הנערות ירקדו, אתן תודיעו, חנה ושושנה, שמרו על הסדר. וברוח זו, המתירה את אשר הותר לפני יותר מאלפיים שנה, צריכה לצאת הוראה רשמית למחברי תכניות לימודים וספרי לימוד בלשון.

מלאך, מלאכות

המלה מלאך פירושה שליח, ומלאכים ששולחים יעקב או משה, בלק או יהושע, יפתח או שאול או דויד וכו' אינם אלא שליחים. שליחי הקב"ה הם כמובן מלאכיו, וההיקרות הרבה של מלאכים אלה שבתנ"ך הביאה לידי תפיסה עממית רווחת, שמלאך הוא מלאך מן השמים. המלה מלאך מיוסדת על השורש לאך שפירושו שלח (השוו מלאכה = משלח יד).

בתקופת ההשכלה, ובעקבותיה ביוכל הראשון להתחדשות הלשון, בימי אחד העם, ליליינבלום, סוקולוב, ברדיצ'בסקי והאחרים, השתמשו לעתים קרובות במלים מלאכים לשליחים ומלאכות (פעם יחידה בתנ"ך, חגי א' 13) לשליחות או למשלחת. אחד העם – הצופה בעין טובה וגם בביקורתיות־מה בהתפתחות הלשון, שנתקל הרבה במלאכויות של חובבי ציון ואגודות ציוניות אחרות – אינו שבע נחת משימוש זה במלה מלאך ואבזריה. במאמרו 'שלוחי עם עני', שנתפרסם בתוך 'ילקוט קטן' בתרס"א (כל כתבי אחד העם בתבנית גדולה, הוצ' דביר תש"ז), הוא מספר על ה'קומיסיא' של חובבי ציון, היא המלאכות, שהתייצבה לפני 'הנדיב הידוע' (הבארון רוטשילד) לתבוע את 'שחרור היישוב' מאפוטרופסות הבארון. (אגב, בלי קשר לענייננו, הבארון השיב להם בחריפות: יישוב ארץ ישראל אני עשיתי, אני לבדי, ואין זכות לשום אדם, לאיכרים או לחברות, להתערב בענייני ולחוות דעה במעשה ידי. לדבר הזה מתנגד אני לגמרי...) במכתב שאחד העם שולח מאודיסא לאחר זמן לד"ר ד' ניימרק הוא כותב: אולי ידעת מתוך כתבי־העת שאסיפת חובבי ציון שהייתה בפברואר החליטה לשלוח מלאכות לפאריז וגם אני בין ה'מלאכים'. מירכאות צנועות אלה, שבהן ביטא אחד העם את לגלוגו המסותר על השימוש הזה במלאכים, וגם התפתחות העברית המתחדשת החותרת ליתר חד משמעיות במלים, הביאו בסופו של דבר לידי כך, שבתוך שאר מאות מלים של תקופת סוף המאה התשע־עשרה הוחלפו גם שתי המלים: מלאכות לשליחות או משלחת, ומלאכים

לשליחים (ר') רשימת מלים מתחלפות בחוברותיי לשון בתחייתה,
'לשוננו לעם' יז [תשכ"ו], ז-ח, עמ' 220-223 וחמישים שנה, שם
לז [תשמ"ו], ד-ה, עמ' 131-134).

צֶרֶפֶת, לֹא צוֹרֶפֶת

צרפת בתנ"ך היא עיר הסמוכה לצידון, כפי שמשמע מסיפור
אליהו במלכים א' פרק י"ז פס' 9-10: "קום לך צרפתה אשר
לצידון... ויקם וילך צרפתה ויבא אל פתח העיר..." אין ספק
שצרפת זו היא העיר סרפנד שנזכרה לעתים קרובות בימי מלחמת
לבנון. בעובדיה פסוק 20 נאמר: "וגלַת הַחֵל הזה לבני ישראל
אשר כנענים עד צרפת, וגלַת ירושלים אשר בספרד יִרְשׁוּ את ערי
הנגב". רש"י (1040-1105) מעיר שם: "ואומרים הפותרים: צרפת
היא המלכות שקוראים פרנצא, ספרד תרגום יונתן אספמיא". מאז
רש"י צרפת וספרד משמשות בעברית שמות ארצות באירופה.
הגיית המלה צרפת היא צד"י בקמץ גדול ולא קטן, צֶרֶפֶת, ולא
צורפת. כך אנו לומדים מהתנועות והטעמים ותעתיקי המלה צרפת
בתרגומי התנ"ך, החל מתרגום השבעים שנעשה לפני יותר
מאלפיים שנה.

קול וקהל

אין ספק שהמלה קהל גזורה מהמלה קול. הקול, כידוע, אופייני לקהל, לציבור בני אדם, כשם שהקמיה אופיינית להמון (המון במקרא פירושו גם ציבור וגם רעש, בביטויים כגון "קול המון הגשם"). תופעה זו של 'הרחבת' ו', שהיא אות אמצעית בשורש, לה', ידועה בלשון. כך למשל גם משורש מול נגזר השם מוהל, משורש כון (לכונן, להכין) – כוהן, מהמלה בור (לובן) התואר בהיר ועוד. המלה המקראית מקהלה יסודה באותו קול ונגזרו קהל, וכן, כמובן, קהילה והפעלים נקהל, הקהיל, התקהל וכן השם או הכינוי, קוהלת (שהיה מקהיל קהילות), שאת מגילתו אנו קוראים בבית הכנסת בשבת של סוכות.

שבועה וזיקתה ל-7

ביום א' של ראש השנה אנו קוראים בתורה בבית הכנסת את פרק כא שבספר בראשית. שם מבקש אבימלך מאברהם: "ועתה השבעה לי באלהים..." ונענה: "אנכי אֶשָׁבַע." בתיאור טקס השבועה בהמשך נאמר: "ויצב אברהם את שבע כבשת הצאן לבדהן." וכששואל אבימלך: "מה הנה שבע כבשת האלה אשר הִצַּבְתָּ לְבִדְנָה?" משיב אברהם: "... בעבור תהיה לי לעדה כי חפרתי את הבאר הזאת." ובפסוק 31: "על כן קרא למקום ההוא באר שבע, כי שם נשבעו שניהם. ויכרתו ברית..."

המסקנה המתבקשת מאליה היא שהפעלים נשבע והשביע והשם שבועה גזורים מהמספר 7, שכידוע רווח הוא בשימוש בלשון העברית בניבים ובמימרות מאז ומעולם, ויש לו הילה של קדושה. אמנם יש מן החוקרים שאינם מודים בכך (ר' אנציקלופדיה מקראית ערך שבועה), אבל עובדה מכרעת היא, שבפרקנו זה הובא לראשונה במקרא תיאור טקס שבועה בזיקה לשבע כבשות, ורק מכאן מתחיל השימוש במקרא ובספרות שלאחריו בפעלים נשבע והשביע ובשם שבועה. אין ספק שעניין השבועה גזור מ-7.

שופט ושפטים

המלה שופט נזכרת לראשונה בסיפורי משה במצרים בהיותו בבית פרעה. בספר שמות פרק ב' מספרת התורה על משה היוצא אל אחיו לראות בסבלותם. ביום הראשון רואה משה איש מצרי מכה איש עברי מאחיו "ויפן כה וכה וירא כי אין איש, ויך את המצרי ויטמנהו בחול". ביום השני "והנה שני אנשים עברים נצים ויאמר לרשע: למה תכה רעך? ויאמר (ה'רשע'): מי שמך לאיש שר ושפט עלינו. הלהרגני אתה אמר כאשר הרגת את המצרי?"

השופט הוא אפוא קודם כול איש שמכה. ובמה הוא מכה? הן אומר: בשבטים. ב' ופ' הן כידוע מאותיות השפתיים בומ"ף, העשויות להתחלף ביניהן (השוו: נשב/נשף/נשם, גב/גו/גף, וכך גם שבט/שפט/שוט). שפטים הם בעברית מוסר שופטים (ר' מילון

התנ"ך ליהושע שטיינברג, ערך שפֿט: "נכּונו לַלצים שפּטים" (משלי יט 29); "ועשיתי בך שפּטים" (יחזקאל ה 10). השופטים עסקו במלחמות ובעשיית שפּטים באויביהם: "ויקם ה' שפּטים ויושיעום מיד שִׁסיהם" (שופטים ב 16). עם התפתחות הלשון התרככה כמובן המשמעות המוחשית והנוקשה של שופט ונעשתה יותר נאצלה ומיושבת, והחכמה ושיקול הדעת נשתמעו יותר ויותר במלים שופט, משפט, משפטים.

חוברות מאת מחבר הקונטרס בסדרת 'לשונונו לעם':

- כדבר איש אל רעהו* - יג (תשכ"ב), ה-ו
ככתוב איש אל רעהו* - יא (תש"ך), א
לשון בתחייתה** - יז (תשכ"ו), ז-ח
חידושי המלים של אליעזר בן-יהודה לפי מילונו** - יב (תשכ"א), ב-ג
שמונים שנה, תר"ן-תש"ל - כא (תש"ל), ד-ה
העגבנייה ומה שעוללו לה שמוותיה - כב (תשל"א), ג
א' בן יהודה ותחיית הדיבור העברי - כד (תשל"ג), ג-ד
העברית לרבדיה, שיחות ותרגילים - כו (תשל"ה), ה
'הלשון הירושלמית' והתגבשות הסגנון החדש - לא (תש"ס), ב
חליפות ותמורות בלשון ימינו - לא (תש"ס), ט-י
ראשית הרחבת הלשון בימינו - לג (תשמ"ב), א-ב
תְּנוּיֹת בהוראת הלשון - לד (תשמ"ג), ב-ג
לפרשת 'מלחמת השפות' - לה (תשמ"ד), ד-ה
תְּנוּיֹת בלשון - לו (תשמ"ה), ה-ו
חמישים שנה - לז (תשמ"ו), ד-ה
עוד תְּנוּיֹת וְהַנּוּיֹת בלשון - לט (תשמ"ח), א-ב

כתובת המחבר: ד"ר ראובן סיוון, ת"ד 3444, ירושלים 91034

* בחוברת מקובצת: לשיפור הלשון

** בחוברת מקובצת: על חידושי מלים